

Druhý vatikánský koncil - náčrt předběžné bilance

Vzhledem k významu, který Druhý vatikánský koncil hraje v dějinách katolické církve, je skoro nemožné jej jen nějak stručně postihnout. Velké církve západní Evropy vydaly či vydávají několika svazkové několikasetstránkové syntetické práce, které se koncilem zabývají. Prosím proto laskavého čtenáře, aby následující řádky chápal jako několik poznámek k velkému tématu, které mají zdůraznit specifické rysy koncilu a opravit některá tradovaná klišé.

Historický kontext a hlavní výzva Druhého vatikánského koncilu

Druhý vatikánský koncil znamená v dějinách katolické církve jednu z jejích zásadních, paradigmatických změn. Stejně jako přechod křesťanství do helénského prostředí, změny statusu na státní náboženství pozdní římské říše, či adaptace na radikálně odlišné podmínky života v raném středověku, i Druhý vatikánský koncil znamená důležitý předěl v dějinách církve. V tomto případě znamená konec tzv. piánské epochy dějin církve, která se počítá od konce 18. století do konce pontifikátu Pia XII. roku 1958. Čím se tato epocha vyznačovala? Od tragického průběhu francouzské revoluce a dalších občanských, sociálních a národních revolucí 19. století si představitelé církevní hierarchie, až na malé výjimky, vypěstovali naprosto odmítavý postoj k moderně, moderní společnosti a myšlenkám, které ji poháněly. Katolická církev přišla roku 1870 definitivně o církevní stát, přestala mít vliv na utváření moderní společnosti a tak vytvářela vlastní kontrakulturu, bojovala se státem v oblasti školství, manželského práva a dalších sférách. Někdy byl konflikt otevřený (Francie, Německo, Itálie), někde skrytý (Rakousko-Uhersko), ale všude se církev dostává do obranného postoje ublížené menšiny, což zvláště vyvěre po roce 1918, kdy jsou lidé otrěseni hrůzou světové války a postavení církve je podlomeno zánikem konfesijních monarchií.

Církev v letech 1830-1950 ztratí nejvíce věřících díky rozpadu lidového katolicismu v řadě zemí, ztrátou vlivu na dělnické vrstvy i na buržoazii a na nově vzniklou sociální vrstvu inteligence. Pokusy změnit konfrontační přístup k moderní společnosti a myšlení, jako byl katolický liberalismus 19. století nebo tzv. modernismus počátku 20. století jsou zašlapány do země, jejich představitelé exkomunikováni nebo umlčeni. Na ztráty počtu věřících i vlivu na společnost reaguje papežství ještě silnější konfrontací. V první polovině 20. století bylo již zřejmé, že se tento styl vyčerpá a nemůže přinést církvi nic pozitivního. Proto už papež Pius XII., muž zcela vyrostlý v ultramontanistické a antimodernistické tradici, začíná přemýšlet o svolání koncilu a provede řadu změn např. v oblasti liturgie (povolení večerní mše) či biblické vědy (uznání historickokritické metody). Poznání historického předpolí a kontextu každého koncilu je naprosto nezbytné pro interpretaci jeho dokumentů. Každý koncil reaguje na nějaké krizové prvky a snaží se je vyřešit.

Svolání koncilu

Papež Jan XXIII. (1958-1963) měl ještě lepší znalost moderního světa než jeho předchůdce, nebál se ho, naopak přes všechny limity viděl přínos demokracie, lidských práv a svobod pro rozvoj společnosti i církve. Na rozdíl od svých předchůdců nebyl na prvním místě právník a diplomat, ale historik a to dokonce historik tridentské reformy, a chápal dějinnost církve a nutnosti, aby církev adekvátně, dobře a včas reagovala na proměny společnosti, tak jako to v dějinách v minulosti dokázala. Ačkoliv by zvolen jako přechodový papež a nebyl rozhodně žádný "liberál", rozhodl se svolat koncil, který byl už nesmírně náročnou logistickou záležitostí, neboť katolická církev měla již přes 2500 biskupů. Důvodem nebyla "papežská dlouhá chvíle", ani snaha drobně vylepšit velmi dobře "šlapající" organizaci, ale snaha udělat něco s kontinuálním poklesem počtů věřících a neschopností vést dialog s moderní společností.

V třicátých a čtyřicátých letech 20. století vznikla náboženská sociologie, která na tvrdých číslech doložila, jak hluboký propad religiozity postihl celou západní katolickou Evropu, a právě tehdy vznikají spisy jako kardinála Suharda, *Francie - misijní území?*. Pokud se církev neměla stát jakousi početnější evropskou obdobou amerických amišů či mennonitů, kde by pár zbývajícím bylo sice dobře, ale za cenu rezignace na své hlavní poslání hlásat evangelium a přinášet spásu celému současnému světu, bylo třeba rychle jednat. Papež Jan XXIII. musel překonat odpor klíčových mužů kurie, kteří tuto nutnost neviděli, ale jeho nadšení převážilo. Půda byla dobře připravena různými hnutími v církvi a ohlášení koncilu v červnu 1959 vzbudilo velké očekávání. Programem koncilu se staly především tři úkoly: náboženská obnova církve, navázání dialogu s moderním světem (*aggiornamento*) a vytvoření podmínek pro budoucí jednotu církve, na jejich formulaci měla velký vliv kniha mladého švýcarského teologa Hanse Künga: *Koncil a znovusjednocení. Obnova jako volání k jednotě* (1960). Sám papež byl překvapen mohutnou odezvou ze strany světové církve, množstvím podnětů, návrhů a dokumentů, které směřovaly na sekretariát koncilu.

Průběh koncilu

Průběh koncilu je dobře znám díky edicím pramenů, řadě pamětí a syntetických prací, v češtině je k dispozici např. stále ještě nejlepší příručka O.H. Pesche, *Druhý vatikánský koncil* (1997), proto se jím zde nebudeme podrobně zabývat. Zmíňme jen základní údaje. Koncil měl čtyři části, které se konaly vždy na podzim let 1962-1965. Zbytek roku museli především diecézní biskupové vést své místní církve. Bylo obtížné zvládat jednání v několika tisícovém sboru, který na hromadných zasedáních jednal ve Svatopetrské bazilice, proto příprava dokumentů byla svěřena odborným komisím.

Na první zasedání se odehrál pro průběh koncilu zásadní přelom, kdy se koncil stal skutečně koncilem. Původní představa některých představitelů římské kurie byla, že se odhlasují předem připravené dokumenty, které v podstatě jen lehce modernějším jazykem zakonzervují stávající stav a přístupy. Proti tomu se postavili koncilní otcové s logickým argumentem, že pokud koncil má mít smysl, skutečně být koncilem, pak třeba dát prostor zástupcům světové církve a nechat působit Ducha svatého a tedy nechat dostatečný prostor procesu vzniku a formování dokumentů, tak aby se v nich zkušenost víry světové církve mohla objevit. To byl

zásadní moment koncilu a bez odvahy kardinálů Liénarta, Fingse, Königa a zásahu papeže Jana XXIII. by nikdy nemohl stát. Druhým kritickým momentem bylo zesnutí Jana XXIII. hned v roce 1963, ale jeho nástupce Pavel VI. odolal nátlaku kuriálních kardinálů a rozhodl v koncilu pokračovat, byť se snažil více vyvažovat a zohledňovat konzervativní menšinu.

Význačná je role teologických poradců - tzv. periti. Koncilní otcové, biskupové, si mohli přivést své teologické poradce, kteří nicméně neměli hlasovací právo, ale mohli působit v přípravných komisích a připravovat podklady pro své biskupy. Jejich podíl na formulaci a vzniku koncilních dokumentů je nesporný, ale na tom není nic divného. Na všech předchozích koncilech najdeme teology, kteří zpravidla formulují církevní dokumenty, nebylo tomu jinak ani například na tridentském koncilu. Na středověkých koncilech se dokonce teologové účastní jako plnoprávní členové s hlasovacím právem. Navíc v případě Druhého vatikánského koncilu nechybí až na malé výjimky (Chenu, Balthasar) žádné důležité jméno katolické teologie té doby. Díky pracím mužů jako Congar, Lubac, Rahner, Ratzinger či Küng došlo k znovuobjevení "hluboké" tradice patristiky či středověké teologie a církev se zbavila ahistorické a neplodné adorace "mělké" tradice neoscholastiky 19. století. Jejich podíl na průběhu koncilu je tedy naprosto tradiční, v porovnání se středověkými koncily naopak menší.

Podobně kontroverzně je někdy prezentována přítomnost nekatolických pozorovatelů, ale i zde šlo o snahu Jana XXIII. vzít vážně snahu o sjednocení křesťanů. Zásadním přínosem bylo zřízení Sekretariátu pro jednotu křesťanů, kdy se katolická církev, která dosud stála zcela mimo ekumenické snahy ostatních křesťanských církví, přihlásila k hnutí za odstranění pohoršení z nejednoty křesťanských církví. Důležitým projevem koncilního ducha otevřenosti bylo i setkání papeže Pavla VI. s konstantinopolským patriarchou a sejmutí vzájemných skoro tisíc let platných exkomunikací, či zřízení tiskového střediska, aby světová církev byla informována o průběhu koncilu.

Pokud někdo pokládá přítomnost ideových zápasů na koncilu při formulaci jednotlivých dokumentů, o obsazení komisí, za nějak pohoršlivé a táže se, kde je tady Duch svatý, tak i zde se nejedná o nic nového či netradičního. Už od počátku, doklady najdeme už v Novém zákoně, probíhá v církvi zápas o pochopení evangelia, o charakter a sebepojetí církve, o uspořádání jednotlivých sfér života církve. Soupeří spolu různé proudy, které se vnímají jako nejlepší realizace a nejautentičtější nositele Ježíšových myšlenek. V dějinách církve je to běžné, logické, nutné, ale má-li si církev uchovat svou katolicitu, nesmí dojít k mocenskému, autoritářskému vyřazení důležitých hlasů a proudů, tak jako se to stalo v době Prvního vatikánského koncilu či v době antimodernistické hysterie počátku 20. století.

Druhý vatikánský koncil tohle dokázal, byť za cenu komponovaného charakteru koncilních dokumentů, kterou jsou tak složitě a kompromisně vystavěny, aby vyhověly nejen koncilní, otevřenější většině, ale i malé, pouhé dvě stovky koncilních otců čítající, koncilní menšině. Důvodem byla snaha zabránit opakování dějin Prvního vatikánského koncilu, kde se třetina koncilních otců cítila převálcována radikální koncilní menšinou a raději odjela na klíčové hlasování mimo Řím. Díky této schopnosti syntézy či kompromisu prakticky všechny

koncilní dokumenty mají podpisy všech účastníků koncilu, včetně těch, kdo ho později odmítnou.

Hlavní přínosy Druhého vatikánského koncilu

Druhý vatikánský koncil patří do linie ekumenických koncílů, tedy do kategorie úplně nejdůležitějších církevních grémii. Někdy narazíme na pokusy zlehčovat význam a závaznost koncilních dokumentů pomocí falešné dichotomie pastorační versus dogmatický koncil. Každý koncil reaguje na nějaké pastorační problémy, každý koncil má svoji doktrinální (naukovou) a svoji disciplinární část, které jsou ostatně úzce provázány. Dokumenty, které se nazývají dogmatická konstituce, jsou slavnostně vyhlášeny papežem a odhlasovány sněmem, už svým názvem vyjadřují ten nejvyšší stupeň věroučné závaznosti a pokusy klást ho do kontrastu s jinými koncily je lichý. Nižší stupeň magisteriální autority mají dekrety a deklarace k jednotlivým oblastem církevního a společenského života, ale i ty jsou závazným vyjádřením nejvyššího učitelského úřadu církve.

Rozbor koncilních dokumentů je opět mimo možnosti tohoto článku. Koncilní otcové celkově přijali čtyři konstituce (o církvi, liturgii, zjevení a církvi v moderním světě), devět dekretů (o pastýřské úloze biskupů, ekumenismu, katolických východních církvích, službě a životě kněží, výchově kněží, řádovém životě, misiích, laickém apoštolátu a hromadných sdělovacích prostředcích) a tři deklarace (o náboženské svobodě, nekřesťanských náboženstvích a křesťanské výchově). Soustředme naši pozornost na ty nejdůležitější. Paradoxně prvním dokumentem, na kterém se koncilní otcové shodli již na konci prvního období, je dogmatická konstituce o liturgii. Není to náhoda. Situace byla více než zralá na obnovu, což dokládá nejen liturgické hnutí, které se od poloviny 19. století snažila pomocí různých příruček zpřístupnit liturgii věřícím, ale i obrovský rozvoj paraliturgické zbožnosti, která mnohdy nahrazovala autentický liturgický život církve.

Sám Pius XII. ustanovil roku 1948 komisi pro liturgickou reformu, v jejímž čele stál již tehdy Annibale Bugnini, který se později stane terčem lživé lefébristické pomlouvačné kampaně. Dokument Sacrosanctum Concilium se stane východiskem další reformy, která přinese vydání nového mešního formuláře. Motivací rozhodně nebylo přizpůsobení liturgie protestantským církvím, ale návrat k očištěným formám starší liturgie, k jejímu jádru, a jejich adaptace pro mentalitu moderního člověka. Rozdíl mezi starou a novou mešní liturgií přitom není zdaleka tak dramatický, jak je někdy prezentováno, a připravenost církve na tuto změnu dokládá to, že až na pár výjimek ve Francii a málokde jinde, je liturgická reforma přijata s nadšením a bez odporu. Je zřejmé, že ne vždy se například při úpravách liturgického prostoru postupovalo citlivě a kompetentně, k čemuž však kostely přeplněné praporci, „zbožným kýčem“, nápisy a nekvalitními plastikami 19. století leckde vybízely. Jedním z největších nesporných plodů reformy je nový lekcionář, kde se věřícímu během tří let nabídne celý poklad Nového zákona a podstatné pasáže starozákonních textů, což je zásadní změna k lepšímu oproti minulosti.

Zásadní jsou dvě dogmatické konstituce, které se týkají církve (Lumen Gentium, Gaudium et Spes). Ty opět napravují určité jednostrannosti církevních dokumentů tridentského koncilu,

kteří jsou dány zápasem s reformačními církvemi a jejich pojetím církve, a Prvního vatikánského koncilu, který v jisté úzkosti ze ztráty vlivu na církev a svět posilují centralizaci církve a její kontrolu ze strany papežství. Po nejméně dvou stoletích konečně zase jednou nezní hlas církve defenzivně, ublíženě a nedůvěřivě vůči světu, době a lidské svobodě, ale s nadějí hledí do budoucnosti a zdůrazňuje odpovědnost křesťanů za svět, do kterého jsou posláni, a odpovědnost všech věřících, včetně laiků za Kristovu církev. Tento nový pohled na církev, který na rozdíl od právních a hierarchických modelů, zdůrazňuje církev jako putující Boží lid, společenství učedníků, mystické tělo Kristovo, a univerzální svátost spásy, působil nesmírně osvobodivě.

Jistou jednostranností danou reakcí na protestantismus napravuje i dogmatická konstituce *Dei Verbum*, která zdůrazňuje roli Písma sv. v životě a učení církve a vrací jí náležité postavení. Spolu s podporou vědeckého zkoumání Bible a reformou mešního lekcionáře by už tak nemělo být poznávajícím znamením dobrého katolíka, že nezná a nečte Bibli. Církev konečně opustila reduktivní neoscholastický pohled na Zjevení jako předání pouhé sumy informací o Bohu a člověku a vrátila se k původnímu biblickému pojetí sebezjevujícího se Boha samého (DV 6, *Božským zjevením chtěl Bůh projevit a sdělit sám sebe*), čímž ukázal cestu i znovuobjevenému biblickému pojetí inspirace a pravdivosti Bible.

Z dalších dokumentů zmiňme jen dekret o náboženské svobodě (*Dignitatis humanae*). Církevní elity se dlouho bránily přijmout princip svobody svědomí a náboženství a koncept lidských práv. Raději dlouho sázely na spolupráci s konfesijním státem, kde církev s pomocí státu vychovává věřící od kolébky do hrobu. Teprve konfrontace s nacismem, komunismem a dalšími protináboženskými režimy přivedla papeže Pia XII. k ocenění demokracie a konceptu nezadatelných lidských práv, kdy stát a žádná vnější moc nemá právo nutit člověka násilím ke změně náboženského smýšlení. Koncil tento kopernikánský obrat dokončil a církev se zvláště za pontifikátu Jana Pavla II. stala největší organizací bojující za ochranu lidských práv od početí až do přirozené smrti.

Důležitým prvkem koncilu, naplněním ducha Druhého vatikánského koncilu, jsou i gesta a rozhodnutí papežů Jana XXIII. a Pavla VI. během a krátce po koncilu. Patří k nim odložení papežských nosítek (*gesta sedatoria*), na kterých se papež na veřejnosti pohyboval a která zdůrazňovala jeho oddělenost od lidu, a papežské trojkoruny (*tiary*), která symbolicky vyjadřovala papežskou středověkou ambici být nadřazen nad všemi králi a císaři. Změny chování, které včetně předtím tradičního pozdravu papeže políbením jeho střevíce působily na moderního člověka bizarně už v 19. století, nabouraly stereotyp katolické církve jako středověkého přežitku, instituce odtržené od života a odsouzené k vymření. Papežové se i symbolicky přestali chovat jako vládci a imperátoři, a začali vystupovat jako pastýři a tento odvážný krok jejich prestiží a oblibě ve věřícím lidu nijak neublížil, ba právě naopak.

Nenaplněná očekávání?

Víceméně všichni se dnes shodnou, že se nenaplnila očekávání spojená s Druhým vatikánským koncilem. Příčin je mnoho, některé se při nejlepší vůli nedalo překonat. Řada

lidí se domnívá, že koncil šel ve změnách příliš daleko, jiní, že naopak příliš málo. Nespokojenost jedněch i druhých pak vyvolává komponovaný charakter dokumentů, kde si lze nalézt potvrzení i zcela protikladných přístupů. Proč koncil nenaplnil očekávání, vždyť ještě na prahu šedesátých a sedmdesátých let byly vyprodané sály při přednáškách koncilních teologů, počty seminaristů i řeholnic kulminovaly a mezi evropskou společností a církví probíhaly jakési druhé líbánky?

Konání koncilu a jeho následná realizace se časově shoduje s bezprecedentním historickým fenoménem, kterým je první a tvrdý náraz důsledků vytvoření konzumní společnosti v západních zemích. Lidé se vzpamatovali z následků druhé světové války a poprvé žili v masovém blahobytu, materiálním dostatku, což zapůsobilo negativně na jejich náboženský život. V kombinaci se stěhováním se do měst a rozpadem zbytků lidového, masového katolicismu na venkově to v následných desetiletích vedlo k dalšímu poklesu počtu věřících i propadu počtu kněžských a řeholních povolání. Tady ale zcela platí výrok kardinála Danneelse, že jen hlupák pracuje s logikou *post concilium, propter concilium* (co se stalo po koncilu, stalo se kvůli koncilu). Můžeme jen spekulovat, jak drtivý by byl propad počtu věřících a povolání, kdyby ke koncilu nedošlo. Tento kritický prvek církev nemohla předvídat ani ovlivnit.

Druhým momentem, který rovněž církev nemohla ovlivnit, byl příchod hnutí vrcholící rokem 1968 s jeho zásadou *je zakázáno cokoli zakazovat*, které zaútočilo na všechny stávající společenské autority od armády a státu, přes univerzity a západní vědu, po církev a dokonce rodinu. Byly odhalovány jejich represivní mechanismy a hlásána naprostá svoboda v podobě úplné vyvázanosti jedince od tradice, společenských institucí, rodinných vztahů a etických systémů. Destruktivní sílu a dopady těchto proudů, jejichž kritika společnosti byla zčásti oprávněná, nese euroamerická společnost dodnes. Do této situace přichází přímo roku 1968 encyklika *Humanae vitae*, jejíž poselství bylo redukováno tiskem na zákaz antikoncepční pilulky, a znovu bylo tak snadné prezentovat církev jako notorického nepřítel svobody a společenského pokroku, jako rigidní zpátečnickou organizaci stojící na straně mocných a bohatých. Tento stereotyp pak jakoby potvrzují například zákaz teologie osvobození roku 1984 či postihy některých teologů v sedmdesátých letech.

Mezi důvody, proč se vedení církve zaleklo, jakoby reformy Druhého vatikánského koncilu zašly příliš daleko, byly i pastorační, liturgické a formační experimenty, které se po koncilu objevily. Je zjevné, že dlouhá desetiletí zablokovaného přirozeného vývoje církevního života a její adaptace na modernu, spolu se specifickou atmosférou šedesátých let, vedla rovněž ke vzniku podivných, bizarních a absurdních pokusů o nové formy církevního života. Tyto pokusy pak poskytují lacinou záminku pro kritiku samého koncilu, který i zde platí cenu za dlouhou periodu stagnace a stereotypního recyklování nefungujících přístupů. Reakcí církve bylo posílení centralizačních kontrolních prvků a další nárůst role římských kongregací především v liturgii a ve formaci duchovenstva. Nedostatek legitimního prostoru pro rozvoj a vývoj liturgického života a jeho adaptace na potřeby místních společenství pak vede k neplodné kritice nové liturgie na jedné straně, a k „nelegálním“ úpravám liturgie, jak je lze nalézt v prostředí afrických a latinskoamerických církví, které musí čelit náporu pentekostálních společenství, jejichž liturgické formy jsou mnohem bližší mentalitě tamních

věřících. Tady by se jistě mohl více uplatnit jeden z koncilních impulzů dát více prostoru místním církvím při vytváření různých forem církevního života.

Historický význam koncilu

Koncil především otevřel novou cestu pro církve a odblokoval možnost inkulturace křesťanství v nové civilizační situaci Evropy a světa. Církve přestává ignorovat a popírat svoji dějinnost a vnímá se jako putující Boží lid, a znovu se ujímá svého hlavního poslání, hlásat evangelium a přinášet spásu lidem své doby, sdílet "*jejich úzkost a smutek, radost i naději*". To je zásadní a historicky nejvýznamnější dar Ducha svatého církvi skrze koncil. Pojem Letnice 20. století nijak nepřehání. Následná exploze pastorační aktivity, rozvoj laických hnutí a rovněž rozvoj teologického myšlení ukázal, o jak důležitý impuls se jednalo, ačkoliv se plody mohou ukázat až za několik desetiletí. Už to, že je církve znovu významný partner nejen intelektuálních diskuzí ale i společenského diskurzu, je změna k lepšímu, ačkoliv zůstává mnoho odpracovat. Zatímco všechny předcházející koncily měly vzhledem k původu koncilních otců středomořský (starověké) či evropský (středověké) charakter, na Druhém vatikánském koncilu byly již zastoupeny všechny obývané kontinenty a koncil tak symbolicky vyjádřil univerzalitu světové církve.

Koncil se poměrně zdařile vyrovnal s modernou, ale doba pokročila, klade naléhavě dnes jiné otázky a nové výzvy. Nelze proto říci, že koncilem má církve vystaráno na dlouho. Dnes je mnohem větší dynamika změn, než tomu bylo kdykoliv v dějinách lidstva a církve se nemůže vyhnout zvládnutí poctivé, tvořivé a odhodlané inkulturace. Po dlouhá století žilo lidstvo v neměnných strukturách agrárních společností, ale dnes žije většina lidstva v městské civilizaci, kde nové technologie a způsoby obživy mění fungování rodiny, společenského života, vztahů a všeho dalšího. Naprostou utopií je představa, že by se církevní problémy mohly vyřešit nějakým návratem do předkoncilní éry, protože člověk počátku 21. století se prostě nemůže vyvázat ze své doby a izolovat se od ní. Nezbývá než podstoupit nepříjemnou, bolestnou a namáhavou práci na inkulturaci křesťanské zvěsti, která umožní christianizaci soudobé společnosti. A právě to bylo tématem koncilu, které zůstává trvalou výzvou a posláním církve i dnes.

Druhý vatikánský koncil dokázal tedy napravit jisté jednostrannosti novověkých magisteriálních dokumentů, daných jejich polemickou zahroceností vůči reformaci a modernímu myšlení, a dospěl ke zralejší a katoličtější, univerzálnější, formulaci některých pravd víry, pokud jde o pojetí církve, její liturgie či chápání Písma svatého. Koncil provedl, byť opožděně, ale o to zraleji a kvalitněji, i základní vyrovnání se s modernou, kdy místo jednostranných odsudků dosavadní polemiky uznal oprávněnost řady jejich požadavků a ambicí, které ostatně v mnohém měly a mají křesťanský základ (rovnost člověka, lidská práva). Celkově již nyní patří k největším událostem nejen moderních či novověkých dějin, ale i dějin církve jako celku. Patří do linie těch nejvýznamnějšího koncilů jako nikájský, chalcedonský, čtvrtý lateránský či tridentský. Zda bude v dějinách církve jako jedna z mnoha promarněných šancí či jako rozhodující obrat, kdy církve znovu začala plnokrevně plnit své poslání, to ještě nelze říci. To drahé sestry a bratři bude hodně záležet na naší modlitbě,

přemýšlení a životu z víry. Druhý koncil nám ale přes všechny jeho limity otevřel bránu a ukázal cestu. A to ho řadí mezi největší události dějin církve i lidstva.

Doc. PhDr. Tomáš Petráček Ph.D., Th.D.

Církevní historik, kanovník kapituly Všech svatých, člen Komise pro nauku víry ČBK

Přednáší na KTF UK Praha a PdF UHK Hradec Králové